

Олександр Савчук

СВІТОГЛЯДНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЦЕРКОВНИХ СПІВЦІВ: СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність дослідження. Українське традиційне співоцтво (кобзарство, лірництво, стихівництво) є одним із найхарактерніших явищ української національної культури, що піддається переосмисленню та незаангажованому вивченню з набуттям Україною незалежності. Протягом свого існування кобзарство виступало важливим чинником формування етнічної та національної ідентичності, тому викликає зацікавлення багатьох науковців.

Інститут співоцтва є одним із яскравих виразників етнічної традиції, а співоцький світогляд може розглядатися як певна квінтесенція традиційного українського світогляду, що зумовлює актуальність дослідження. Бачення світу і місця в ньому людини, людське призначення та етичні норми поведінки – те коло питань світогляду традиційних співців, що несли першосмисли та першоджерела українського суспільного буття, визначали зміст та долю вітчизняної традиції.

Традиційне співоцтво досліджувалося в музикознавчому (О. Богданова, С. Грица, Г. Квітка, Ф. Колеса, М. Хай, В. Харків), історичному (Б. Жеплинський, Б. Кардан, А. Омельченко), філологічному (П. Житецький, А. Назарук, М. Сумцов) та культурологічному (К. Грушевська, В. Кушпет, К. Черемський) аспектах. Тим не менше поза увагою залишається *філософське* осмислення *світоглядної системи* традиційного співоцтва. Частково з'ясуванням витоків специфічного співоцького світогляду займалися такі відомі українські дослідники, як М. Гримич [2, 3] та К. Черемський [8–11], але ці дослідження мали пунктирний характер.

Об'єктом нашої розвідки є світоглядна система українських традиційних парацерковних співців (кобзарів, лірників та стихівничих).

Завдання дослідження: з'ясувати принципову схему традиційного співоцького світогляду; винайти дефініцію світогляду традиційних українських співців.

Вивчення українського традиційного співоцтва веде свою історіографію із 20-х рр.

ХІХ ст. Це етнографічні (В. Горленко, К. Грушевська, Ф. Дніпровський, П. Єфименко, Б. Жеплинський, Б. Кирдан, П. Куліш,

П. А. Мартинович робить запис від невідомого кобзаря. м. Красноград Харківської обл. (раніше – м. Костянтиноград Полтавської губ.). Кінець 1920-х рр.

П. Мартинович, А. Омельченко, О. Русов, М. Сперанський, М. Сумцов), музикознавчі (О. Богданова, С. Грица, Г. Квітка, Ф. Колеса, М. Лисенко, О. Рубець, М. Хай, В. Харків), філологічні (П. Житецький, М. Сумцов), культурологічні (М. Гримич, К. Грушевська, О. Дубас, В. Кушпет, К. Черемський) та філософські (Т. Мартинова) дослідження. В культурологічних та історичних працях вітчизняних і зарубіжних авторів доволі докладно проаналізовані питання генези та розвитку феномену українського співоцтва (М. Гримич, С. Грица, К. Грушевська, Н. Кононенко, К. Черемський), роль народних співців у традиційному середовищі (В. Кушпет,

М. Підгорбунський), їхній вплив на формування українського менталітету (Т. Мартинова). Але *філософське дослідження світоглядної системи* традиційного співоцтва, особливостей світосприйняття та світорозуміння співців – біла пляма сучасного кобзарознавства. Навколо проблеми співоцького світогляду постає ряд важливих дотичних питань: самосвідомості співців, розуміння ними самих себе, ставлення до свого “ремесла”, соціокультурних функцій співців та ін.

Світогляд кобзарів, лірників та стихівничих (далі – *співоцький світогляд*) представляє цінність ще й тому, що є не тільки проявом “складного спектру світоглядних вірувань і душевних переживань українців” [1, с. 10], але й містить оригінальне світорозуміння, має відносно високий рівень рефлексії співців порівняно з іншими соціальними групами українського традиційного середовища.

Світоглядна система українських традиційних співців є інституалізованою, адже кобзарі та лірники склали співоцьку корпорацію на кшталт європейських середньовічних цехів. Інституалізованість співоцького світогляду стала запорукою його збереження й трансляції протягом кількох століть. Світоглядна система українських традиційних співців – концентр народної мудрості, яка виявляється в специфічний спосіб народного філософування.

Світогляд є структурою, що здатна змінюватися, але характер змін світогляду відрізняється більшою “інертністю” порівняно з еволюцією матеріальної та духовної культури. Протягом XVII–XIX сс. стають помітними зміни в репертуарі співців: поступово відмирає героїчний епос і збільшується соціальний “запит” на моралістичні твори, зокрема на думи соціально-побутового характеру (“Про удову”, “Про трьох братів з Озова”, “Про сестру і брата”). З іншого боку, відоме ревне ставлення співців до текстів свого репертуару. Співоцька присяга містила установку на консервативність щодо репертуару і регламентувала порядок внесення до співоцького пісенного набутку нових творів: “... із пісні-думи слова не викидати й свого не додавати” [6, Ф. 8-4. – Од. зб. 338. – Арк. 53–55]. Нові пісні повинні були пройти цехову раду і лише в разі схвалення потрапляли до Вустинських книг. Уся інша новотворчість могла “записуватися” у так звані “промежки” Вустинських книг. На прикладі співоцького репертуару видно, що світоглядна система традиційних співців має інваріантну частину, яка

представляє собою головні складові співоцького світогляду: уявлення про світ, ціннісні орієнтації, ідеали. Говорячи про співоцький світогляд, маємо на увазі саме цю інваріантну складову і розуміємо світоглядну систему в її структуралістському тлумаченні: “структура – це сукупність відношень між елементами цілого, що зберігає свою стабільність у різного роду трансформаціях та змінах; елементи структури (системи) можуть змінюватися, сама структура є незмінною” [5, с. 97].

Світоглядна система – поняття, близьке за змістом до концепту “картина світу”, але є ширшим за нього. Картина світу відображає переважно когнітивну та онтологічну складові світогляду. Але світогляд не просто картина світу. Він містить ставлення людини до світу, суспільства, їх оцінку, те, що міститься в аксіологічній складовій світогляду.

Структуру співоцького світогляду можна віднайти, досліджуючи систему “співоцький цех–співець–соціальне середовище” (рис. 1):

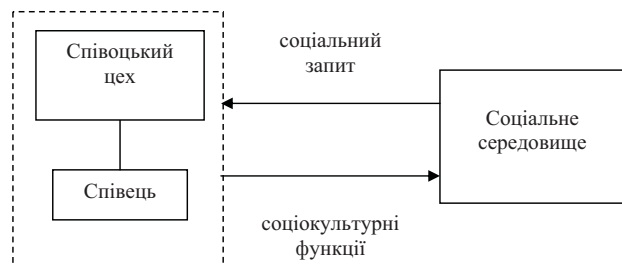

Рис. 1. Система “співоцький цех–співець–соціальне середовище”

Соціокультурні функції – безпосередньо виконання традиційного репертуару, інші суспільні функції – скеровані на суспільство і найбільш досліджені науковцями. Але ми представляємо їх як похідну від співоцького світогляду, як функцію від нього.

У такому разі світогляд можна розглядати як чотирирівневу структуру, що має онтологічну, когнітивну, аксіологічну та праксеологічну складові. Цей методологічний підхід дозволяє простежити мотивації діяльності співців, визначити ціннісну матрицю соціокультурного буття співців, а також специфічні співоцькі суспільні функції.

Загальна структура співоцького світогляду представлена на рис. 2. Під *традиційним співоцьким світоглядом* розуміємо систему професійних та сакральних знань, когнітивних схем, цінностей, переконань і практичних настанов співців, що мають духовно-мистецьку репрезентацію в традиційному суспільстві,

а також розуміння співцями себе, свого призначення й місця у світі.

У співоцькому світогляді виділяємо: *професійні знання*, під якими розуміємо специфічні знання кобзарів та лірників як професійних народних музикантів; під *сакральними* знаннями розуміємо таємні знання співців,

рі моральні поведінкові норми. А через феномен кобзарсько-лірницької традиції “віддзеркалювався складний спектр світоглядних вірувань і душевних переживань українців” [1, с. 10].

Бачення себе і свого місця у світі співцем – базове для визначення світогляду кобзаря і

Рис. 2. Структура співоцького світогляду

що трансливалися між поколіннями кобзарів у цеховому середовищі, які несли “сліпецьку мудрість” і в самій свідомості співців були позначені як “таємні”. Так, в етнографічних записах Ф. Дніпровського зберіглося “заклинальне слово” від харківського кобзаря П. Древченка на таємні знання 11-ої та 12-ої Вустинських книг: “Слова ці в недобрий час промовляються, бо ними 12-ть Устинських книг і Сподарь тайник закликаються” [6, Ф. 8-4. – Од. зб. 338. – Арк. 89]. В останніх Вустинських книгах, на думку співців, “зберігається правда людська і ота правда, яку царі та пани не встигли схоронити в домовину разом з Україною” [6, Ф. 8-4. – Од. зб. 338. – Арк. 89].

Професійні та сакральні знання наповнюють онтологічну складову *співоцького світогляду*. Але, крім них, через психофізіологічні особливості та цеховий устрій, можна говорити і про формування певних стереотипів поведінки, соціальних установок та когнітивних механізмів у свідомості співців. Світоглядна система кобзарства, що формувалася на українському світоглядному ґрунті, містить ознаки українського менталітету і має свою специфіку. Співвідношення співоцького світогляду і традиційного світогляду українців може бути представлене як своєрідна надбудова над комплексом світоглядних уявлень українців (рис. 3). Етномузикознавець О. Богданова вважає, що особливостями світогляду співців можна назвати “байдужість до слави і пошестей, відречення від світських принад та суєтності життя, аскетичне існування, суво-

того куту зору, під яким він “дивиться” на світ. Це так звані *когнітивні аспекти* світогляду співців, які можна дослідити, застосовуючи “emic”-підхід. Когнітивну складову співоцького світогляду умовно поділяємо на особливості мовлення співців, етіологію речей світу, когнітивні особливості співоцької свідомості та бачення співцем свого місця у світі.

Аксіологічний аспект співоцького світогляду містить ідеали, цінності та норми поведінки співців – усе те, що співець висловлює за допомогою виконання традиційного репертуару.

Очевидною є *праксеологічна складова* співоцького світогляду, що виражається в соціокультурних практиках співців, виконанні певних соціокультурних функцій, цікаве пояснення яким дає П. Куліш: “Нищие исключаются слепотой своей из обыкновенных

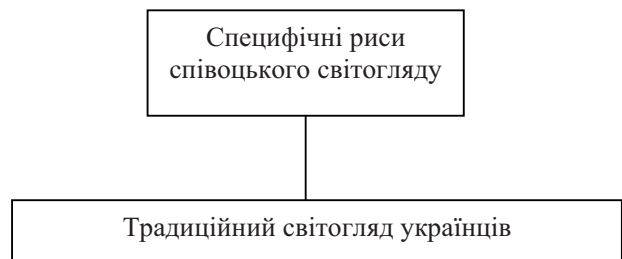
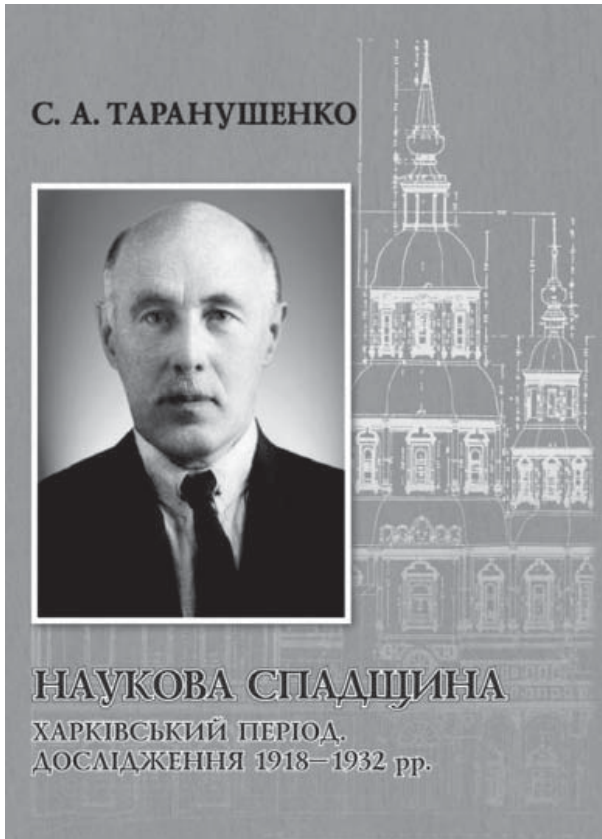

Рис. 3. Модель співоцького світогляду

условий селського быта как-будто для того, чтобы развивать в своем неизбежном самоуглублении мыслительные способности, вносит в общество поселян религиозно-

философскую стихию и таким образом поддерживать нравственную жизнь его на известной высоте” [4, т. 1, с. 45]. Про значення співоцького репертуару для народу О. Русов говорить так: “В его песнях весь народ видит

Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд. О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь; передм. С. І. Білокіня; підготовка тексту та прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова; авт. післямови та наук. ред. М. М. Красиков. – Харків: Видавель Савчук О. О., 2011. – 696 с., 702 іл. – (Серія “Слобожанський світ”. Вип. 1)

объективное отражение своего общенародного сознания и потому уважает его... в его эпопеях все земное связано с божественным... В его песнях весь народ видит объективное отражение своего общенародного сознания и потому уважает его” [7, с. 310–311]. За К. Черемським, співці, крім парацерковної (“навколоцерковної”) функції, також “зворушували людей співогрою, викликали розраду й духовне піднесення. Їх вважали також за своєрідних... будителів прагнень до правди, справедливості, волі” [11, с. 8]. Крім того, “в епосі ніби закладено моделі найважливіших поведінкових реакцій і шлях подолання незгод” [11, с. 9]. Соціокультурні практики спів-

ців мають форму звичних для українського традиційного суспільства кобзарювань (на ярмарку, біля церкви чи так звані “ходки” по домах).

Висновки. Віднайдена структура співоцького світогляду дозволяє уточнити суспільні функції кобзарства і віднести їх до праксеологічної складової співоцького світогляду. Тепер соціокультурні практики, аналізом яких переважно займалися дослідники, стають не причиною, а наслідком онтологічного, когнітивного та аксеологічного аспектів світоглядної системи кобзарів та лірників. Нововведена дефініція кобзарського світогляду підкреслює духовні основи феномену кобзарства.

Література

1. Богданова, О. В. Лірницька традиція в контексті духовної культури України: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 “Музичне мистецтво” [Текст] / О. В. Богданова. – К., 2002. – 16 с.
2. Гримич, М. Виконавці українських народних дум [Текст] / М. Гримич // Родовід. Наукові записки до історії культури України. – 1992. – № 3. – С. 14–21.
3. Гримич, М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропология) [Текст] / М. Гримич. – К.: [Б. в.], 2000. – 379 с.
4. Кулиш, П. А. Записки о Южной Руси: в 2 т. [Текст] / П. А. Кулиш. – СПб., 1856.
5. Культурологія: [навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл.] [Текст]; [упоряд. О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. – 2-ге вид.]. – К.: Києво-Могилян. акад., 2005.
6. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України.
7. Русов, А. А. Остап Вересай – один из последних кобзарей малорусских [Текст] / А. А. Русов // Записки Юго-Западного отдела имп. русского географического об-ва. – К.: Унив. тип., 1873–1874. – Т. 1.
8. Черемський, К. П. Генеза та розвиток традиційних форм українського співоцтва: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.01 “Теорія і історія культури” [Текст] / К. П. Черемський. – Х., 2005. – 20 с.
9. Черемський, К. Повернення традиції: з історії нищення кобзарства [Текст] / К. Черемський. – Х.: Центр Леся Курбаса, 1999. – 288 с.
10. Черемський, К. Традиційне співоцтво. Українські співці-музиканти в контексті світової культури [Текст] / К. Черемський. – Харків: Видавництво “Атос”, 2008. – 248 с., іл.
11. Черемський, К. П. Шлях звичаю [Текст] / К. П. Черемський. – Х.: Глас, 2002. – 444 с.